

PHÂN TÍCH NHỮNG BIỂU HIỆN TÂM LÝ QUA TRANH VẼ CỦA TRẺ EM

Trần Thị Minh Đức

ĐH Khoa học xã hội & Nhân văn, ĐH Quốc gia Hà Nội.

“Cuộc sống của em, ước mơ của em” - Đó là chủ đề “Hội trại” do các trường giáo dưỡng trong cả nước thực hiện năm 2006 với sự hỗ trợ của tổ chức Plan Việt Nam nhằm khuyến khích các em bày tỏ những tâm tư, tình cảm của mình thông qua vẽ tranh và viết lời tâm sự. Dựa trên nguồn tài liệu vô cùng phong phú này, chúng tôi (Trung tâm nghiên cứu về Phụ nữ - Đại học Quốc gia Hà Nội) được đề nghị phân tích các tranh vẽ và lời tâm sự của các em dưới góc độ tâm lý học, nhằm góp phần xây dựng các chương trình hỗ trợ kỹ năng sống và tái hoà nhập cộng đồng cho nhóm trẻ này.

Dựa trên những kết quả phân tích 581 bức tranh của các em thuộc bốn trường giáo dưỡng trên cả nước (Trường số 2 Ninh Bình, số 3 Đà Nẵng, số 4 Đồng Nai và số 5 Long An), bài báo khái quát một số biểu hiện chung về nhận thức, tình cảm; những trải nghiệm về cuộc sống, những hoài niệm về gia đình, sự cô đơn, những mong muốn và ước mơ của các em được phóng chiếu vào tranh. Việc sử dụng các kỹ thuật phân tích tranh theo quan điểm của Karen (1949), Stora (1975, 1978) và của De Castilla (1994) sẽ giúp chúng ta đánh giá được một số biểu hiện tâm lý của các em.

Trước khi phân tích 581 bức tranh do các em vẽ, có một vài điểm liên quan đến quan điểm của người phân tích không thể không nhắc tới trong bài báo này: Xét từ góc độ phân tích lâm sàng, các tranh vẽ tại cuộc thi “Hội trại” đã khái quát được những tâm tư, tình cảm của các em. Vì vậy, nó mang tính đại diện phản ánh cuộc sống và ước mơ của các em trong các trường giáo dưỡng. Tuy nhiên, những tranh vẽ này không cho biết một cách chính xác thế giới nội tâm của một cá nhân cụ thể qua chính tranh vẽ của em đó. Bởi vì, khi tổ chức hoạt động vẽ tranh, mục đích của các thầy cô giáo các trường giáo dưỡng có lẽ không nhằm thu thập “cứ liệu” để tham vấn hay trị liệu cho từng em. Còn với các em, việc tham gia vẽ tranh hoàn toàn với mục đích là vui chơi, chứ không phải nhằm mục đích “trị liệu”. Vì vậy, khi các em vẽ đã không có sự kiểm soát

của “chuyên gia tâm lý”: Các em bắt đầu cho hoạt động vẽ như thế nào? Vẽ cái gì/ai trước, sau? Tốc độ vẽ như thế nào? v.v... Kết thúc hoạt động vẽ cũng không có cuộc “trò chuyện lâm sàng” với từng em để làm sáng tỏ tâm tư mà trẻ gửi qua tranh (mặc dù nhiều bức tranh đã có những ghi chú của các em ở mặt sau tờ tranh). Cũng như vậy, việc phân tích đời sống nội tâm của trẻ em qua các tranh này là khó, vì khi vẽ có thể trẻ đã bắt chước theo chủ đề của trẻ khác, trẻ bắt chước sử dụng màu giống trẻ khác, hoặc nhờ người khác vẽ cùng. Vì vậy, chúng tôi cho rằng phương án phân tích đa hướng tranh của các em có lẽ là một sự hợp lý hơn cả. Đây là cách phân tích tranh theo kiểu “nước đôi” luôn được sử dụng trong kỹ thuật xem tranh, ngay cả khi chúng ta có những công cụ hỗ trợ khác.

Các chủ đề tranh vẽ của trẻ

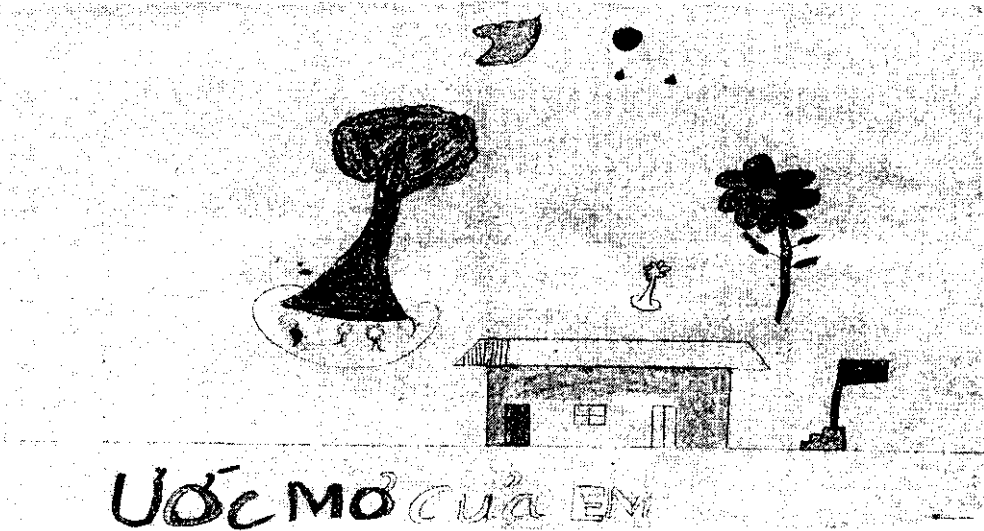
Chủ đề	Số lượng	Phần trăm
Ngôi nhà, gia đình	159	27.4
Quê hương, làng quê	94	16.2
Phong cảnh hoàng hôn, biển, tàu thuyền	63	10.8
Trường học, giáo viên, học sinh, bạn bè	120	20.6
Các hoạt động vui chơi, giải trí	25	4.3
Các chủ đề xã hội (tệ nạn xã hội, giao thông, chinh phục vũ trụ, hoà bình)	27	4.6
Các nghề cụ thể	48	8.3
Chủ đề khác (đồ vật, hoa, kinh khí cầu, trồng cây xanh)	15	2.6
Không chủ đề	30	5.2
Tổng số	581	100

Dưới đây là một số nhận xét khái quát về tranh của học sinh 4 trường. Trong khi trình bày, chúng tôi sẽ minh hoạ một vài tranh có tính đại diện theo chủ đề đã trình bày ở bảng trên.

1. Khái niệm “Ngôi nhà hạnh phúc”, “Gia đình đầm ấm”, hay “Đoàn tụ gia đình” trong nhiều tranh vẽ của trẻ thường không rõ ràng. Các em thường “vật chất hoá” khía cạnh tinh thần của khái niệm. Có thể nói các tranh vẽ về gia đình xum họp của trẻ thường rất ít gắn với những con người thân thiết, như cha, mẹ, họ hàng, bạn bè, mà chủ yếu gắn với một ngôi nhà cụ thể, đơn lẻ, có thể thêm vài con gà hay con cá! Ngôi nhà - nơi đoàn tụ gia đình nhưng thiếu vắng người thân cho thấy nhiều trẻ đã bị thiếu hụt tình cảm gia đình, trẻ có thể từng bị xao nhãng, bỏ rơi. Với những trẻ này, gia đình không thực sự hiện hữu trong tâm trí trẻ, mặc dù trên thực tế trẻ đã từng sống với cha, mẹ, ông bà hay anh chị

em trước khi vào trường. Chính vì vậy các em đã không thể chuyển tải mong muốn của mình qua hình vẽ về gia đình.

Thông điệp tranh 1: “Mơ ước có một gia đình đầm ấm và được hưởng những cái đẹp”. Nam, 14 tuổi.

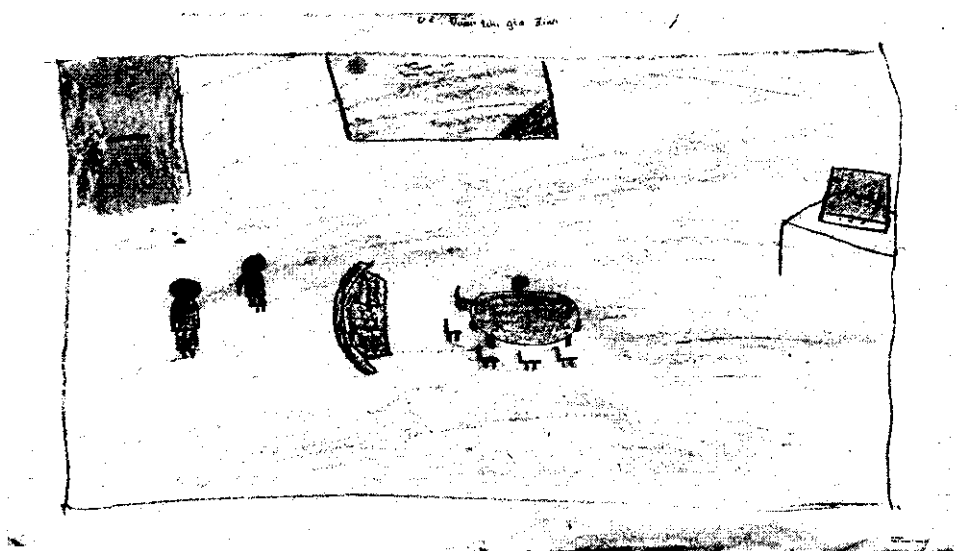

Diễn giải: Ngôi nhà vẽ xuống thấp tờ giấy và gốc cây quá to đều nói mong muốn về cuộc sống vật chất. Cây không có rễ thể hiện cảm giác thiếu hụt, không an toàn, mất chỗ dựa từ gia đình. Thân cây dài, thu hẹp phía trên, phần gốc sát đất quá to, tán lá hình tròn (với trẻ trên 12 tuổi) cho thấy dấu hiệu của sự hạn chế về trí tuệ. Vẽ bông hoa to hơn cái cây trên cùng một mặt phẳng thể hiện cảm giác chông chênh về cuộc sống. Tranh vẽ đơn sơ, nhiều khoảng trống, ít dấu hiệu sự sống thể hiện sự trống trải, cô quạnh và nghèo nàn về đời sống tinh thần. Trẻ mơ ước về một gia đình đầm ấm, nhưng ngôi nhà trẻ vẽ quá sơ sài, trống vắng, gia đình không có cha mẹ, bản thân hay người thân, không có vật dụng thân quen; bố cục tranh rời rạc, lộn xộn (mái nhà chưa được tô màu hết, lá cờ, bông hoa, cây, cột cờ, mây, trời...). Tất cả điều này cho thấy gia đình đầm ấm thực sự không hiện hữu trong lòng trẻ. Trẻ là người cô đơn, không có niềm vui sống. Toàn tranh cho thấy trẻ không hề có ý niệm về cuộc sống, về những người thân trong quá khứ. Điều này cũng đồng nghĩa với sự nghèo nàn về cuộc sống tinh thần ở trẻ.

2. Trong nhiều tranh vẽ của trẻ, khuôn mặt cha mẹ, người thân thường bị bôi đen, không nhận ra được. Điều này có thể là do trẻ không muốn nhớ hình ảnh cha mẹ (phủ định cha mẹ) hoặc trẻ đã sống trong môi trường thiếu vắng cha, mẹ trước khi vào trường giáo dưỡng. Và nó cũng phản ánh sự khó khăn

nhất định của trẻ trong quá trình đồng nhất hóa với cha hoặc mẹ mình. Do tuổi vị thành niên của các em trường giáo dưỡng bị thiếu vắng sự giáo dục, tình yêu thương của cha mẹ, của trường học nên không ít tranh của các em phản ánh sự mâu thuẫn nội tâm (xem tranh 2).

Thông điệp tranh 2: “Đoàn tụ gia đình”. Nam, 15 tuổi.

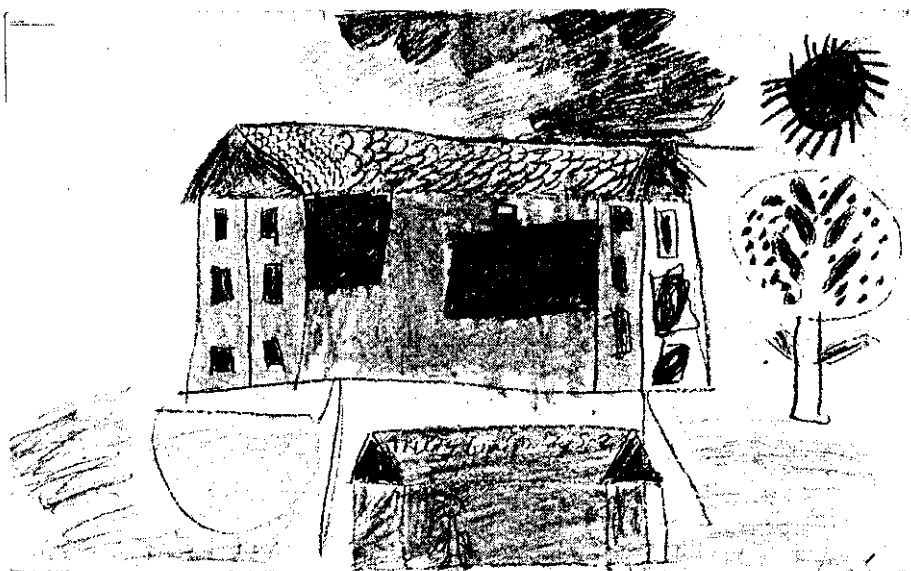
Diễn giải: Trẻ ngồi thõn lòn trước một cái bàn to với nhiều ghế trống thể hiện sự cô đơn. Hình trẻ quá nhỏ bé cho thấy là người nhút nhát, thiếu tự tin, tự co mình lại, hoặc cho rằng mình không có giá trị, không được chấp nhận, hoặc thể hiện sự bất an trong lòng. Mặt những người thân bị xóa nhòa, bị bôi đen cho thấy có thể trong vô thức trẻ không thừa nhận những người này, không muốn nghĩ đến họ, hoặc trẻ thực sự đã không biết về cha mẹ mình. Một chiếc ghế to, dài - vật chắn giữa trẻ và người lớn cho thấy trẻ bị ngăn cách quan hệ với người thân trong nhà. Hình vẽ rời rạc, đồ đạc, vật dụng trong nhà nghèo nàn, có nhiều khoảng trống cho thấy trẻ không quan tâm đến cuộc sống xung quanh mình, trẻ thiếu các mối quan hệ xã hội, nghèo nàn về cảm xúc và kìm nén cảm xúc. Mặt khác, có thể điều này cũng nói lên rằng, trẻ sinh ra trong gia đình nghèo khó. Nét vẽ nhẹ nhàng, lực ấn nhẹ, màu sử dụng mờ nhạt cũng cho thấy trẻ là người có tình cảm dịu dàng, rụt rè đến bất lực. Thực tế, sự cô đơn thể hiện trong bức tranh không biết xuất hiện khi trẻ đã hư hỏng hay nó có và tồn tại trước khi trẻ trở thành đứa trẻ chưa ngoan. Dù là thế nào, bức tranh đã thể hiện thông điệp “Đoàn tụ trong cô đơn”!

3. Hầu như khái niệm “Quê hương” của trẻ chủ yếu gắn với cảnh rừng cây, đồi núi, sông biển tĩnh lặng, hoặc một mái nhà, con cá, con gà, cây cối

nhìn hươu quanh. Chủ đề thiên nhiên, phong cảnh được các em vẽ khá nhiều - chiếm 10,8%. Phần lớn đó là các phong cảnh tĩnh (do không có người, không dùng màu, hoặc vẽ đơn giản thiếu hoạt động sống). Điều này cho thấy trẻ có những ước mơ về cuộc sống bình yên, trẻ muốn được tĩnh lặng. Mặt khác cũng cho thấy sự nghèo nàn về cuộc sống thực - cuộc sống có sức sống.

4. Hầu hết trẻ em bị đưa vào các trường giáo dưỡng đều từng đã có một vài hành vi như trộm cắp, đánh nhau, cướp giật, bỏ học, sử dụng chất có cồn, ma túy... Và, đặc biệt là nhiều em từng bị người thân trong gia đình xao nhãng, bỏ rơi hay ruồng rẫy. Thông thường khó có trẻ em nào thật sự cảm thấy vui vẻ, hài lòng với cuộc sống trong các trường giáo dưỡng, nên khi vẽ về trường của mình, nhiều em đã “xấu xí hóa” chúng bằng những hình vẽ thô lem nhem, nguệch ngoạc. Các chủ đề về mái trường xưa, trường giáo dưỡng hiện nay, thầy cô, bạn bè chiếm nhiều nhất trong tâm trí các em - chiếm 20.6%. Việc “xấu xí hoá” trường giáo dưỡng thể hiện một thực tế là các em không yêu thích nơi mình đang ở (xem tranh 3). Tuy nhiên vẫn có một số tranh mô tả các hoạt động trong trường, như đi học, làm việc, giao tiếp với thầy cô với những thông điệp chấp nhận, hài lòng về cuộc sống hiện tại. Điều này cho thấy quá trình sống và học tập trong các trường giáo dưỡng đã thực sự thay đổi các em. Các em đã thích ứng với môi trường giáo dục đặc biệt này. Hoặc đơn giản các tranh đó chỉ là các thông điệp thể hiện sự phòng vệ của các em khi đang chịu sự giám sát của trường!

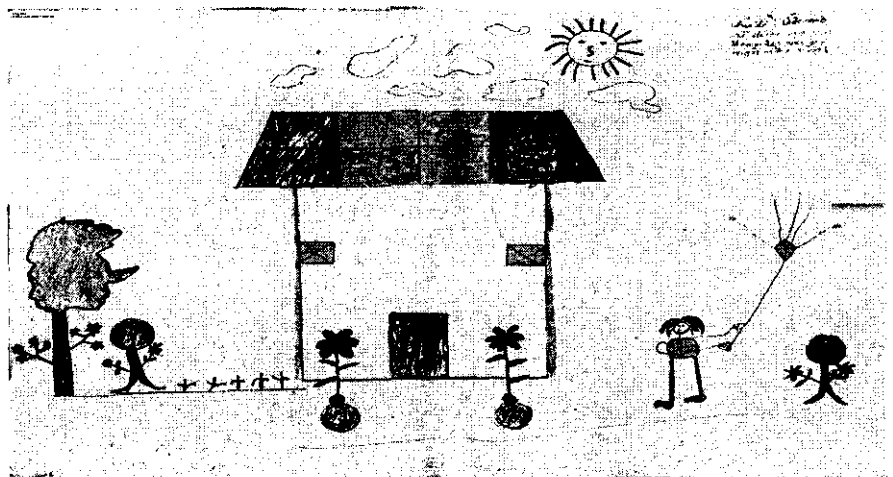
Thông điệp tranh 3: “Ước mơ trở thành chú công an”. Nam, 17 tuổi.

Diễn giải: Vẽ ngôi trường xấu xí, tô màu lem nhem cho thấy trẻ không thích nơi này. Trẻ muốn xóa nó khỏi ký ức, phủ nhận nó nên đã “xấu xí hóa” ngôi trường. Cây không rễ, không đường nền cho thấy trẻ có sự trống trải thiếu hụt tình cảm, cảm giác không an toàn. Lá cây là một vòng tròn, không rõ cây gì (ở tuổi của trẻ) cho thấy trẻ có yếu kém về trí tuệ hoặc có rối loạn cảm xúc. Bầu trời đen, xanh xám nhằng nhịt các nét ngang cho thấy trẻ có cảm giác mờ mịt khi nhìn về tương lai. Đường nét vẽ ẩu, tô lem nhem cho thấy trẻ bị trống rỗng về cảm xúc, trẻ không vui khi sống ở trường. Trẻ vẽ người bé tí thể hiện sự tự ty - tự làm mất giá trị bản thân, phủ định bản thân mình. Mồm chữ O thể hiện sự ngây ngô. Trẻ ghi mơ ước được đi học nhưng lại dùng chì màu xóa đi. Trong vô thức trẻ từ chối việc học.

5. Đa phần các tranh mô tả hoạt động vui chơi, thư giãn của trẻ như chơi nhảy dây, thả diều, đá cầu, chăm sóc gia cầm, chăn trâu bò, câu cá, tưới cây, đi tham quan... với những hình người hoặc vật được vẽ rất nhỏ và chúng phản ánh sự “hoài niệm” của trẻ về thời thơ ấu của các em. Thực tế nhiều em ở độ tuổi từ 15 - 18, nhưng vẫn mơ ước về những trò chơi của thời con trẻ - những trò chơi thực sự không còn hợp với tuổi của các em. Sự thể hiện những mơ ước về quá khứ có thể giúp các em tìm kiếm sự bình an, sự vô tư, hoặc đơn giản muốn mình “nhỏ lại” để được chăm sóc, được ôm ấp. Nhiều tranh ở nhóm trẻ này có những biểu hiện thoái bộ về thời thơ ấu. Cơ chế thoái bộ giúp trẻ cảm nhận về sự an toàn và giải thoát những xung đột tâm lý, những căng thẳng, hay lo lắng về thực tại. Những hình vẽ này cũng phản ánh sự bất an, cô đơn của trẻ. Vì thế các em đã giải thoát chúng vào những trò chơi con trẻ trong quá khứ để chôn tránh đương đầu với thực tại (xem tranh 4).

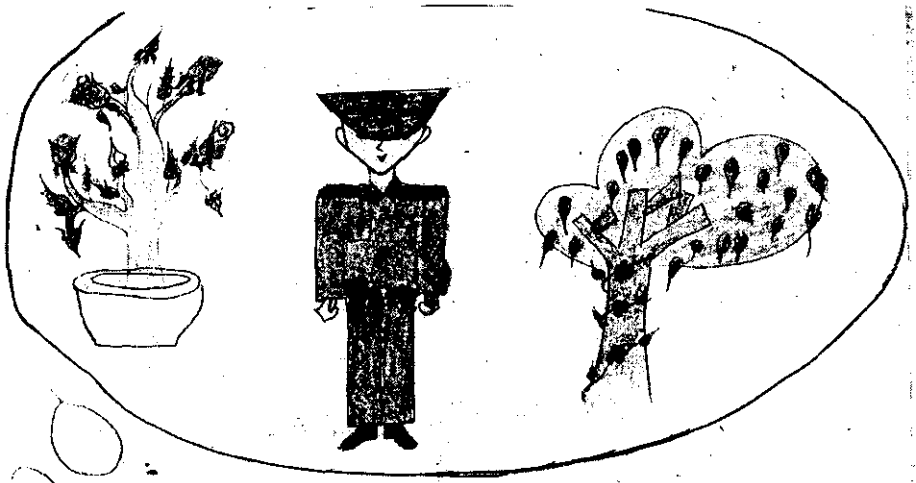
Thông điệp tranh 4: “Ước mơ đoàn tụ với gia đình trong ngôi nhà này”.
Nam, 17 tuổi.

Diễn giải: Các hình rời rạc, sơ sài thể hiện trẻ trống vắng trong lòng. Trẻ không có ý niệm về cuộc sống gia đình thực nên không có khả năng tái hiện lại cảnh đoàn tụ với gia đình. Ngược lại hình ảnh cha mẹ, đặc biệt là người cha lại được trẻ phóng chiếu rất rõ vào “ông mặt trời”. Hình đứa trẻ với đôi chân quá dài, thân hình to, tay mỏng manh thể hiện trẻ mong muốn được ôm ấp, bảo vệ. Tuy nhiên, trẻ không được nâng đỡ. Trẻ là người thiếu tự chủ hoặc đang cố gắng để tự chủ. Trẻ mong ước được đoàn tụ với gia đình, nhưng trẻ không vẽ người thân, điều này cho thấy thực sự những người thân không hiện hữu trong trẻ. Trẻ không có người thân yêu, không có cảm giác được bao bọc. Hai chân thẳng, cứng như gỗ cho thấy khi vẽ trẻ không cảm thấy thoải mái, có căng thẳng. Trẻ mơ về thời xa xưa như 1 đứa trẻ nhỏ chơi điều (hiện 17 tuổi) có thể là chốn tránh đương đầu với thực tế, tìm kiếm sự an toàn từ quá khứ. Nét vẽ so với tuổi thể hiện sự ngầy ngớ; tỷ lệ không cân đối, không đúng, cho thấy trẻ hạn chế về trí tuệ. Trẻ tập trung vào nhiều đường nét tỷ mỉ nhưng thể hiện sự trống rỗng trong bố cục toàn bức tranh - sự trống rỗng trong tâm trí. Mái nhà với những đường kẻ ô vuông vắn, màu sắc sặc sỡ tựa không có thực cho thấy trẻ có biểu hiện hoang tưởng. Đặc biệt cây to nhất, vẽ phía trái toà giấy không có rễ cho thấy trẻ cảm giác không an toàn, thiếu hụt tình cảm. Các cây là không có thực, thân cây như cột điện cho thấy trẻ có xu hướng hoang tưởng, trẻ sợ hình ảnh người cha. Các cây khác đều có dáng dấp hình người cho thấy trẻ chưa thực sự phát triển về trí tuệ và tình cảm. Nếu đánh giá trí thông minh của trẻ theo trắc nghiệm vẽ hình người của Goodenough, IQ của trẻ cỡ 55 tương ứng với một trẻ 7 - 8 tuổi.

6. Mơ ước của trẻ em trường giáo dưỡng được gắn với các nghề cụ thể (chiếm 8.3% trong các tranh), như bộ đội, ca sĩ, cầu thủ, công nhân, kiểm lâm, lái đò, lái xe, thợ hàn, thợ mộc, thợ sửa xe, thuỷ thủ, bác sĩ, công an, giáo viên, họa sĩ thiết kế, nhà leo núi, doanh nghiệp, thám hiểm, phi công... Trong số những mơ ước này, có nhiều tranh thể hiện sự suy nghĩ thực tế phù hợp với trình độ học vấn và hoàn cảnh của các em, nhưng không ít ước mơ chỉ mãi mãi là sự mơ tưởng, hay ước mơ ít thực tế. Ví dụ, mơ trở thành phi công, nhà thám hiểm, người khám phá thiên nhiên, vũ trụ... Thực tế những mong muốn này thể hiện lòng khát khao được tự do, được giải thoát khỏi cuộc sống thực tế trong các trường giáo dưỡng hiện nay của trẻ.

Thông điệp tranh 4: “Ước mơ trở thành chú công an”. Nam, 15 tuổi.

“ƯỚC MƠ CỦA EM”

Tranh 4: Nguyễn Văn Sơn, 15 tuổi

Diễn giải: Những trẻ tính cách rần rời hoặc muốn trở thành người mạnh mẽ thường ước mơ quyền lực, muốn trở thành công an, cảnh sát. Vai vuông, rộng và ngang trong tư thế gồng lên; cầm rõ nét; tay nắm lại, đeo súng - Tất cả các dấu hiệu này đều cho thấy trẻ mong muốn có quyền lực, sự thống trị, hoặc có ý muốn phô trương sự tự hào bản thân. Việc tô đậm đen khẩu súng cho thấy trẻ có sự lo lắng trong lòng. Mũ lưỡi trai to che mắt cho thấy trẻ không muốn tiếp xúc bằng thị giác. Cúc áo, túi ngực rộng nhấn mạnh đến uy thế, sức mạnh của người công an mà trẻ phóng chiếu vào bản thân. Hình vẽ có xu hướng ở vị trí cao của tờ giấy cho thấy trẻ có những mong ước hoang tưởng hoặc trẻ cảm thấy có khó khăn trong cuộc sống, khó khăn trong thực hiện mơ ước. Sử dụng màu xanh và tô hoa đỏ đã tạo nên màu sắc sống động, thể hiện khả năng thích ứng cuộc sống. Toàn cảnh bức tranh toát lên sự nhẹ nhàng, hướng ngoại và hài hòa. Hình ảnh cái cây trong chậu có vẻ muốn nói đến cuộc sống bị bó buộc, hoặc có thể là trẻ muốn được bảo vệ.

7. Khi vẽ tranh, nhìn chung trẻ không phóng chiếu bản thân mình vào các nhân vật trong tranh dù trẻ đang nói về cuộc sống hoặc ước mơ của bản thân mình. Hầu như trẻ bị khuyết danh trong các tranh của mình. Với chủ đề vẽ tranh “Cuộc sống của em, ước mơ của em” quá nhiều tranh của trẻ đã không trả lời được câu hỏi: Tôi là ai? Tôi sẽ như thế nào? Tôi sẽ là gì đối với cuộc sống

này?... Điều này cho thấy nhiều trẻ phạm pháp ở tuổi vị thành niên (15 - 17) chưa định hình được bản sắc của mình.

8. Ngoài một số đặc điểm tâm lý được ghi nhận như ở trên, không ít tranh của các em có kích cỡ không cân xứng với khổ giấy; ngoại hình và giới tính không rõ ràng; đồ đạc không ở đúng vị trí như trong thực tế. Trong đó sự không phù hợp giữa chủ đề và thông điệp đưa ra được thể hiện nhiều hơn cả. Ví dụ khi các em đưa ra thông điệp “Em ước mơ được đi học”, “Ước mơ về mái trường xưa”, nhưng không có trẻ đi học, hoặc không có trường học. Có em nam ước được làm thầy giáo nhưng hình vẽ lại vẽ hình cô giáo; có em nam mơ ước được “Đứng trên đỉnh cao danh vọng” nhưng hình vẽ lại là một cô gái. Hoặc, thông điệp các em đưa ra là “Ngôi nhà hạnh phúc”, “Hạnh phúc bên mẹ hiền”, “Đoàn tụ gia đình” nhưng không có cảnh gia đình đầm ấm, quây quần bên nhau v.v... Ngoài ra, trong một số tranh vẽ của các em có chủ đề dân gian, nó thể hiện sự mô phỏng, sao chép lại những tranh đã nhìn thấy. Ví dụ như những chú bé ăn mặc giống các tích xưa, đầu búi tóc củ hành, thổi sáo trên lưng trâu, ngồi nghỉ dưới gốc cây bồ đề, vẽ nàng tiên... Những tranh này toát lên những mong muốn được tĩnh lặng, được bình an trong lòng, nó không phản ánh cuộc sống đích thực hiện nay của trẻ. Có thể trong vô thức trẻ không muốn nhắc tới cuộc sống thực tế hiện nay!

Với tất cả sự chân trọng các bức tranh do các em vẽ ra, chúng tôi đánh giá vô cùng cao sự cố gắng của các thầy cô trong các trường giáo dưỡng trên cả nước và sự giúp đỡ của tổ chức Plan Việt Nam trong việc giáo dục hướng thiện cho những học sinh không may đã gặp những trục trặc trong quá trình phát triển và hoàn thiện nhân cách của mình.

Tài liệu tham khảo

1. Lê Khanh. *Khám phá trẻ em qua nét vẽ*. NXB Phụ nữ, 2007.
2. Lydia Fernandez. *Le test de L'arbre*. Inpress Edition, Paris, 2005.
3. Roseline David. *Tìm hiểu trẻ em qua hình vẽ*. NXB KĐ, Trung tâm Nghiên cứu trẻ em, Hà Nội, 1991.